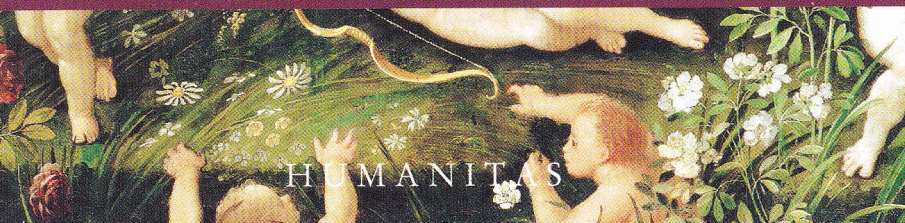

ALAIN FINKIELKRAUT O INIMĂ INTELIGENTĂ

HUMANITAS

ALAIN FINKIELKRAUT

O INIMĂ INTELIGENTĂ

Traducere din franceză și note de
SIMONA BRÎNZARU

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Doar tremurând râde înțeleptul.	9
Lectură a romanului <i>Gluma</i> , de Milan Kundera	
Fiii vitregi ai timpului.	30
Lectură a volumului <i>Panta rhei</i> , de Vasili Grossman	
Înregimentarea oamenilor	61
Lectură a volumului <i>În luptă cu statul.</i> <i>Amintiri (1914–1933)</i> , de Sebastian Haffner	
„Iată-i pe ai mei, pe învățătorii mei, pe cei de-un neam cu mine...”	77
Lectură a romanului <i>Primul Om</i> , de Albert Camus	
Gluma.	105
Lectură a romanului <i>Pata umană</i> , de Philip Roth	
Tragedia inexactității	135
Lectură a romanului <i>Lord Jim</i> , de Joseph Conrad	
Infernul amorului-propriu.	156
Lectură a volumului <i>Însemnări din subterană</i> , de Feodor Mihailovici Dostoievski	
Mitocănia adevărului.	176
Lectură a romanului <i>Piața Washington</i> , de Henry James	
Scandalul artei.	191
Lectură a nuvelei <i>Festinul lui Babette</i> , de Karen Blixen	
Lupta cu îngerul	204

DOAR TREMURÂND RÂDE ÎNȚELEPTUL

Lectură a romanului *Gluma*, de Milan Kundera

Opera de artă, spunea în esență Alain, nu se raportează la categoria utilului. Prin urmare, dacă vrem să-i judecăm valoarea, nu trebuie să ne întrebăm la ce ne poate folosi, ci de ce automatism de gândire ne eliberează. Romanul *Gluma*, de Milan Kundera, a ruinat în mine ideea că viața – individuală, dar și colectivă – este un roman și că filozofia constă în a lărgi până la dimensiunea istoriei universale intriga din *Contele de Monte Cristo*.

Praga anului 1948. Comuniștii tocmai au preluat puterea. Revoluția este în toi. Bucuria, hăbotnică și serioasă, domnește pretutindeni și, mai ales, în universități. Ludvik Jahn, care ocupă o funcție importantă în cadrul Uniunii Studenților, îi face curte insistentă Marketei. Aceasta, dedicată trup și suflet Evenimentelor Istorice, este atât de candid și de inocent refractară practicilor care decurg din maxima „scopul scuză mijloacele”, încât, odată cu vacanța, tovarășii hotărăsc să o trimită cincisprezece zile la un castel din centrul Boemiei, la un stagiu pentru a-și perfecționa astfel cunoștințele despre strategia și tactica mișcării revoluționare.

Hotărârea dă peste cap planurile lui Ludvik și îl contrariază, cu atât mai mult cu cât Marketa aderă la perfecționarea

tacticii și a strategiei revoluționare cu o docilitate și cu o ardoare permanent zâmbitoare. Odată ajunsă acolo, Marketa, în loc să suspine după el, îi trimite o scrisoare debordând „un sincer consimțământ cu tot ce trăia”¹. Iritat, frustrat, gelos, Ludvik cumpără o carte poștală și scrie pe verso următoarele cuvinte: „Optimismul este opiul genului uman! Spiritul sănătos pute a prostie. Trăiască Troțki! Ludvik”².

Această afirmație subțire nu are nimic dintr-o profesiune de credință disidentă. Ludvik nu-și declină identitatea ideologică, el emite un protest malițios la adresa acaparării de către ideologie a integralității existenței. Astfel, nu este nici ortodox, nici eretic, nu descătușează nici un mesaj, nu-și face cunoscute, la mânie, convingerile sale secrete; se preface, în sinea lui, altul decât este, se detașează de el însuși, pentru a șoca și pentru a seduce, îmbracă o haină de împrumut. Mistuit de speranța de a o face pe mult prea placida și veșnic încrezătoarea Marketa să zâmbească într-un alt fel, se amuză, preț de o insolență, să nu creadă în ceea ce crede. Nu minte: Ludvik se exprimă într-un registru – gluma – în care alternativa adevăr/minciună este temporar suspendată. Nu-i de glumit cu emanciparea umană, nu trebuie zgâlțâit, fie și în glumă, sensul Istoriei; ne supunem injoncțiunilor sale, frisonăm sub verdictele sale. Nu există loc pentru echivoc sau pentru *cum grano salis* în viziunea revoluționară despre lume. Când cele două câmpuri se înfruntă, totul este solemn,

1. Milan Kundera, *Gluma*, traducere din cehă de Jean Grosu, Univers, București, 1992, p. 37.

2. *Ibid.*, p. 38.

totul este literal, ideologia nu este niciodată abandonată: cum deschizi gura, cum iei poziție. Da sau nu – aceasta este singura întrebare și acestea sunt singurele răspunsuri posibile. Nu există loc nici pentru egoismul amoros. Revoluția este prea preocupată de fericirea universală ca să scape din mână propriile afaceri sau aventuri. Are dreptul să știe programul combatanților și are datoria să-i sancționeze dacă dezertează de pe câmpul de luptă. Morala omului nou și psihologia lui Marivaux sunt incompatibile.

Cartea poștală a lui Ludvik reprezintă o ușurățate încărcată de consecințe fatale. Trece vacanța, Marketa nu dă nici un semn de viață și, de îndată ce reîncep cursurile, Ludvik, pe care nu-l preocupă decât tăcerea ei, este chemat la secretariatul Partidului. Aici, trei studenți îi citesc misiva și îi cer să o comenteze. Degeaba repetă că nu a citit nimic din Troțki, că habar nu are de troțkism, că totul a fost *numai o farsă*, mecanismul s-a pus în mișcare, iar întâmplarea își urmează cursul inexorabil. După acest prim interogatoriu, Ludvik compară în plen, în fața întregii facultăți, și nimeni nu-i sare în ajutor: profesorii și discipolii prezenți votează nu doar exmatricularea, ci și interzicerea continuării studiilor. Astfel își pierde și beneficiul de amânare a serviciului militar și sfârșește într-o cazarmă de la periferia lugubră a orașului minier Ostrava. Omniprezent și atotputernic, Partidul l-a zvârlit fără meajamente în afara cursului firesc al vieții sale.

Când a fost publicat la Paris romanul lui Kundera, în 1968, noi, ceilalți contestatari, i-am rezervat o primire entuziastă. Și cum, în acel moment în care citeam romanul, ne confruntam cu imaginile blestemate ale înăbușirii Primăverii de la Praga, am plasat firesc *Gluma* sub stindardul

marii revolte universale împotriva represiunii. Sfidând, în numele dreptului la dorință, convențiile sociale, instituțiile politice și principiul randamentului, ne-am identificat cu nenorocirile lui Ludvik și l-am sărbătorit ca pe unul de-ai noștri. Spre cinstea noastră, am ascuns faptul, totuși flagrant, că nu era victima statului său ori a sistemului, ci a ardorii insurecționale. Violența care s-a abătut asupra lui era socialistă, iar *acest socialism venea dintr-o zonă fierbinte*. Amăgitorul viclean nu a fost excomunicat de un monstru rece, ci lovit de anatema unei mulțimi în fuziune. Flacăra revoluționară strălucea în ochii judecătorilor lui și le inspira discursul. Tribunalul în fața căruia se înfățișează Ludvik nu era o emanație a lui Big Brother, nu se compunea din birocrați mecanici, din aparatcici impasibili, bătrâni, reprezentanți ramoliți ai lumii vechi, ci din studenți exaltați, plini de vitalitate, la fel de fraterni și de vitali și la fel de radioși în mânia lor precum eram noi. Asemenea nouă, acești rebeli fără riduri afirmau că totul este posibil și declarau că opoziția public/privat este caducă. Desigur, preferam să extindem revoluția în domeniul sexual în loc să subordonăm sexualitatea revoluției, dar, și pentru noi, apostolii plăcerii imediate, se punea problema încetării coexistenței stilului indirect și a arhaicelor complicații ale marivodajului.

La zece ani după apariția în Franța a romanului *Gluma*, Kundera a revenit insistând în prefața pe care a scris-o pentru *Miracol în Boemia*, romanul publicat de vechiul său prieten Josef Skvorecki: „Mai '68 a fost o revoltă a tinerilor. Inițiativa Primăverii de la Praga aparținea adulților care își întemeiau acțiunea pe propria experiență și decepție în fața Istoriei. [...] Mai '68 din Paris a fost o

explozie a lirismului revoluționar. Primăvara de la Praga a fost explozia lirismului revoluționar. Primăvara de la Praga a fost explozia unui scepticism postrevoluționar. [...] Mai '68 din Paris era radical. Revolta populară a moderațiilor pregătise, vreme îndelungată, explozia Primăverii de la Praga“.

Revolta și moderație sunt, pentru șazeciștiști, ca și pentru toți cei care, la fiecare zece ani, sărbătoresc până în veac aniversarea acestei mari efervescențe inaugurale, doi termeni incompatibili. Două cuvinte inamice. Două cuvinte care se războiesc fără milă. Revolta înseamnă transgresare, exces, aventură, risc, ruptură cu obișnuințele, dereglare a tuturor simțurilor, dinamitare a structurilor învechite, revolta vieții împotriva dominației morților care poartă numele de tradiție, elanul prometeic al omului modern, eliberat de jugul celest, refractar la ceea ce pare a fi similar nostalgiei zăpezilor de altădată și care nu deschide gura decât pentru a afirma, odată cu André Breton, că „Va mai fi o altă dată“. Moderația, dimpotrivă, evocă tabietul, papucii din fața căminului, conformismul timorat, îmburghezirea, țesutul adipos, aplatizarea vieții, alegerea lipsită de glorie a căii de mijloc, jalnica întoarcere a fiului risipitor, devenit adult, pe calea atât de des bătută a înțelepciunii rutinate și casnice.

Dar mai există o modalitate de a lua act de situația creată în urma faptului că Dumnezeu a părăsit locul de unde condusesese lumea și care constă în a afirma, odată cu Montaigne: „Să arzi un om pe rug înseamnă să acorzi o importanță majoră supozițiilor“. Revolta moderațiilor despre care vorbește Kundera se înscrie în această tradiție izvorâtă din trauma războaielor religioase. În timp ce revolta

prometeică depășește încântată limitele și proclamă că imaginația nu trebuie să se plece înaintea prozei zilnice, revolta moderaților se revendică de la finitudine. În timp ce revolta prometeică reacționează față de ceea ce consideră a fi seriosul temător al îndoielii și al măsurii, revolta moderaților mărturisește despre imperfecțiune, neterminare, incertitudine, posibilitatea de a greși, pe scurt, despre neseriozitatea iremediabilă a tuturor convingerilor, a tuturor ipotezelor umane. Cea dintâi, emfatică, dorește accelerarea împlinirii regnului uman, adică să transfere omului atributele divine ale omniscienței și omnipotenței. Cea de-a doua, ironică, vrea să distrugă inconsistența denunțând dezastrele provocate de pretenția omului de a ocupa locul pe care Dumnezeu l-a lăsat vacant. La Praga, când apărea *Gluma*, în 1965, revolta moderaților era în desfășurare. În 1968, Prometeu ridică baricade în Paris și, după un sfert de secol, continuăm să ne minunăm de cât de moderne sunt maximele sale: „Eliberarea omului va fi totală sau nu va fi deloc”; „Nu ne ridicăm împotriva bătrânilor, ci a ceea ce îi îmbătrânește”; „Fiți realiști, alegeți imposibilul” sau aceasta, de un laconism fulgurant: „Și, mai ales, fără remușcări”.

Să ne întoarcem la Ludvik, cu douăzeci de ani înainte de a izbucni cele două revolte contradictorii. Nu a abandonat frenezia juvenilă. Comandantul batalionului disciplinar unde a ajuns este un tânăr – un „băiețandru”, se spune în roman – care, sub masca revoluționarului inflexibil, ascunde tot ce ceea înseamnă tatonare și nesiguranță. Abia ajuns la vârsta majoratului, exagerează, plusează, caută cu disperare să-și ofere consistență și tocmai pentru că joacă rolul unui om împlinit *manifestă* atâta lipsă de omenie. „Act sau gest? Aceasta este întrebarea”, spunea

Sartre pentru a sublinia aportul privirii celuiilalt la existența fiecăruia. Iar filozoful conta pe participarea la violența Istoriei pentru a ieși din cercul comediei. A te angaja înseamnă a nu mai trișa, credea el. Acestei promisiuni de *autenticitate* Kundera îi opune o constatare ironică și tristă: cele mai teribile dintre acte sunt, de asemenea, pantomimă; în marile paroxisme operează pantomima, nu există istorie decât pe *scena* Istoriei. Pe scurt, ferocitatea nu exclude mascarada: în timp ce sângele curge, spectacolul continuă, iar Saint-Just își face *numărul*.

Dar, în fața acestui comandant cabotin și crud, tovarășii nenorocosului Ludvik, cei care, asemenea lui, poartă ecusoanele negre ale deținuților politici, sfârșesc prin a se solidariza. Ei descoperă în nefericire euforia solidarității, exaltarea sau consolarea de a fi împreună. Astfel, când subofițerii hotărâsc să organizeze curse de ștafetă pentru soldați, la care participă și ei, acceptă fără să ezite sugestia lui Ludvik de a sabota cursa alergând încet. Se întrec în inventarea de modalități de a o sabota: unul aleargă șchio-pătând, altul cade de opt ori, unul ridică genunchii caraghios la înălțimea bărbiei, toată lumea se străduiește să nu se străduiască, toată lumea, mai puțin Alexei, un alt băiețandru. Fiul unei personalități comuniste încarcerate, Alexei continuă, cu o încăpățănare sălbatică, să-și pună speranțele în Partid și să îndure cu stoicism pedeapsa pe care acesta i-o impune: „Tatăl meu a fost arestat pentru spionaj, pricepi? Și-atunci, cum vrei să aibă Partidul încredere în mine? E de *datoria* Partidului să nu aibă încredere în mine”¹. Așadar, se sacrifică. Dar este plâpând

și are un aer bolnăvicios. Foarte curând obosește și termină cursa încă și mai greu decât cei care simulau epuizarea fizică și încetineala. El este cel care încasează cincisprezece zile de carceră pentru tentativă de revoltă. Considerat trădător de ceilalți colegi de suferință, persecutat încă și mai abitir odată cu interceptarea unei scrisori în care denunța liderilor de Partid metodele crude ale comandantului, Alexei se va sinucide înghițind două tuburi de barbiturice. Abia atunci Ludvik își dă seama că adolescentul cu un aer bolnăvicios și fanatic și cu prenume rusesc era oaia neagră a deținuților. Își reproșează că nu l-a ajutat. Iar euforia solidarității este înlocuită de o irepresibilă stare de nemulțumire. Acest grup de prieteni nu s-a consolidat doar printr-un destin comun și printr-o rezistență comună, a avut nevoie, în afara dușmanului comun, de un țap ispășitor; deținuții au fost în stare să urmărească un om tot așa cum procedase colectivitatea care îl gonise pe Ludvik din universitate și, poate, gândește el, cum procedează toți oamenii. Altfel spus, nu există unitate fără comuniune sacră și nu există comuniune sacră fără o victimă care să absoarbă consecințele. Fraternitatea nealimentată de ură s-ar șubrezi: ca să existe are nevoie de hrană proaspătă.

Așadar, prin moartea lui Alexei, Ludvik își regăsește singurătatea și amărăciunea. Crezuse că le depășise când, într-o permisie, o întâlnește pe Lucia, o muncitoare din Ostrava. Tânăra femeie nevinovată și blândă îi amintește lui Ludvik existența unui alt teritoriu decât cel al Istoriei: „pajiștea uitată a banalităților cotidiene”¹. Ea întruchipă

1. *Ibid.*, p. 81.

„plasatoarea mea cenușie“¹ și îl invita să facă pasul următor, cel mai hotărâtor pe drumul către modestie: nu doar înțelepciunea incertitudinii, ci pur și simplu ieșirea din scenă; nu doar protestul față de minciunile și neplăcerile pe care ea le provoacă tuturor, ci fericirea banală a idilei fără urmări. Cu toate acestea, plasatoarea cenușie în mod inexplicabil nu îi cedează. Îl respinge cu o încăpățănare care îl scoate din minți pe Ludvik. O lovește sau mai bine zis lovește în ea instrumentul forței care, de când avusese loc nefericitul incident al glumei scrise pe cartea poștală, nu încetează să-i pună piedici și să-i ia tot. Lucia pleacă, dispare. Lui Ludvik nu-i rămâne decât să se lase măcinat de gânduri despre soarta nedreaptă și despre viața ratată. Ceea ce este făcut e bun făcut. Nu există ieșire din această tautologie copleșitoare.

Dar nu întotdeauna suntem obligați să batem pasul pe loc. După cincisprezece ani de la întâmplarea care i-a devastat viața, hazardul îi oferă lui Ludvik prilejul nesperat al reglării conturilor. La institutul științific unde lucrează primește vizita unei ziariste de la radio care se întâmplă să fie chiar soția autorului aceluia raport incendiar prin care ceruse și obținuse excluderea lui Ludvik din Partid. Ușa închisorii sale mentale se întredeschide: iată-l dintr-odată în măsură să iasă din cercul resentimentului. Se ivește posibilitatea de a prelua controlul asupra istoriei care își pusese în mișcare mecanismele oprimate printr-o glumă inofensivă și iată-l pe noul Edmond Dantès în situația de a avea ultimul cuvânt prin intermediul unei mistificări răzbunătoare. Se hotărăște, așadar, să o seducă pe ziaristă

1. *Ibidem.*

și totul se petrece cum prevăzuse. Încă și mai bine: ziarista se îndrăgostește la nebunie de Ludvik. Prin urmare strategia funcționează de minune. Planul ticluit cu mânia glacială a unei ranchiune insondabile este dus la îndeplinire. Și tocmai succesul său este cel care îl trage spre dezastru. Ca într-o tragedie, tot ceea ce a făcut pentru a depăși ce este mai rău a agravat lucrurile. De ce? Din cauza *neconcordanței timpurilor*. Ludvik a rămas încremenit în evenimentul condamnării și al consecințelor ei. În schimb, pentru ceilalți, timpul a evoluat. Ei nu și-au frământat mintea cu aceste lucruri, au mers mai departe, au fost duși de valul noilor mode și preocupări. Ofensatorul Zemánek și-a lăsat fantoma în mâinile lui Ludvik ofensatul, în timp ce ființa sa plonja cu încântare în apele devenirii. Profesorul, foarte popular în rândul tineretului antistalinist, caută un mijloc de a divorța pentru ca astfel să se poată afișa nestingherit cu amanta lui, o studentă superbă. Așadar Ludvik sosește la țanc! Pedepsa pe care credea că i-o aplică îl încântă, de fapt, pe cel căruia îi era destinată. Răzbunarea celui încremenit în trecut este mană cerească pentru Zemánek, bărbatul grăbit: „La fel de jovial, la fel de mulțumit de sine și invulnerabil, bucurându-se acum și de favorurile îngerilor care-i hărăzeau o tânără fată a cărei frumusețe m-a făcut să-mi aduc instantaneu aminte de penibila imperfecțiune a trupului cu care-mi petrecusem eu după-amiaza zilei precedente”¹.

Cocteau istorisește povestea unui tânăr grădinar persan care, într-o bună zi, îi spune prințului său: „Astă-dimineață am întâlnit moartea care m-a amenințat. Salvează-mă!

1. *Ibid.*, pp. 307–308.